

Els orígens de la literatura. Trobadors, joglars i poetes

Autor: Perales Chorques, Anna (Llicenciada en Filologia Catalana).

Público: Estudiants literatura catalana. **Materia:** Llengua i literatura catalana. **Idioma:** Catalán.

Título: Els orígens de la literatura. Trobadors, joglars i poetes.

Resumen

La literatura trobadoresca és l'escripta en llengua provençal, llengua romànica germana del català. Els primers poetes catalans de nom conegut que escrivien en llengua romànica ho feren en provençal. Els hem de destacar en la literatura catalana perquè després dels trobadors catalans dels segles XII i XIII vingueren altres poetes nascuts a Catalunya que seguiren escrivint en provençal i mantenint l'estructura i l'estil de la literatura trobadoresca, durant tot el segle XIV i part del XV.

Palabras clave: Literatura catalana.

Title: The origins of literature. Troubadours, joglars and poets.

Abstract

The troubadour literature is written in the Provençal language, Germanic Romance language of Catalan. The first Catalan poets of known name who wrote in Romance language did it in Provençal. We should emphasize them in Catalan literature because after the Catalan troubadours from the 12th and 13th centuries other poets born in Catalonia came to follow writing in Provence and maintaining the structure and style of literature troubadour throughout the 14th century and part of the XV.

Keywords: Catalan literature.

Recibido 2017-10-31; Aceptado 2017-11-13; Publicado 2017-11-25; Código PD: 089126

1. INTRODUCCIÓ

La literatura trobadoresca és l'escripta en llengua provençal, llengua romànica germana del català. Els primers poetes catalans de nom conegut que escrivien en llengua romànica ho feren en provençal. Els hem de destacar en la literatura catalana perquè després dels trobadors catalans dels segles XII i XIII vingueren altres poetes nascuts a Catalunya que seguiren escrivint en provençal i mantenint l'estructura i l'estil de la literatura trobadoresca, durant tot el segle XIV i part del XV. I aquests poetes, quan havien de redactar en prosa, ho feien en català. El provençal dels poetes catalans de finals del segle XIV i principis del XV s'anirà catalanitzant, procés que durarà fins l'aparició d'Ausiàs March, el qual a mitjan del segle XV redactarà els poemes en català.

2. EL TROBADOR I EL POETA

Els trobadors són els poetes que integren la lírica provençal dels segles XII i XIII, i llur activitat literària és designada amb el verb "trobar", el contingut semàntic del qual és paral·lel al del llatí "invenire" que significa "trobar" (alguna cosa) i "crear literàriament". El nom de **poeta** era reservat a aquells que componien en llatí; i el nom de **trobador** s'estengué a les altres llengües per designar els autors de poesies cultes en llengua vulgar.

Els trobadors no tan sols redactaven el text de la poesia, sinó que també componien la música amb la qual havia de ser difosa amb el cant. Aquesta necessitat de compondre musicalment exigia al trobador una elevada formació. El trobador, des del moment que havia d'aprendre l'ofici poètic i vivia mercès a ell, era un professional de la literatura; vivien de l'acolliment i les recompenses que rebien a les diverses corts. Hi hagué grans senyors (reis, prínceps, barons feudals...) que conrearen la poesia provençal i esdevingueren trobadors: Guilhem de Peitieu (comte de Poitiers i duc d'Aquitània) o Rimbaut d'Aurenga (comte d'Orange).

3. EL JOGLAR

Aquesta "conquesta social" sofrí un col·lapse en la segona meitat del segle XIII quan hom començà a confondre el trobador amb el joglar. El **joglar** és pròpiament l'encarregat de la transmissió al públic de les poesies escrites pel trobador mitjançant el cant acompanyat d'un instrument musical. El joglar de lírica és refinat i culte i havia de limitar-se a executar

de manera més perfecta i més fidel les peces encomanades per a la divulgació, en canvi, el joglar que recitava cançons de gesta solia recitar llargues epopeies de memòria, tot improvisant al mateix temps. Alguns joglars dotats i hàbils esdevingueren trobadors, i també hi hagué trobadors que es feren joglars i cantaven versos propis i d'altre.

4. ELS MATERIALS D'ESTUDI: CANÇONERS, VIDES I RAZÓS

Tenint en compte tot el que hem dit, queda clar que les composicions dels trobadors eren concebudes per ser transmises oralment. Si han pervingut fins als nostres dies és gràcies als cançoners, ja que no existeixen en la literatura provençal els quaderns originals dels poetes, amb lletra i música, com es conserven en la lírica galaico-portuguesa.

Els cançoners són una mena d'antologies que es compilaren a partir del segle XIII, on les composicions van ordenades bé siga per autors o per gèneres, i que de vegades van acompanyades de les corresponents notacions musicals. De la literatura provençal, se'n conserven 76, però només uns quaranta tenen importància pel que fa a la transmissió de textos. La majoria foren copiats a Itàlia, però després d'Itàlia és a Catalunya on més se'n fan. El més antic, i potser el més important, és el de la **Marciana de Venècia**, signat a Capellades l'any 1268.

Una mateixa poesia pot estar copiada en diversos cançoners, i es dona el cas de composicions que en cadascun d'ells és assignat a autors diferents, la qual cosa planteja greus problemes sobre l'autoria d'alguns poemes.

En alguns d'aquests cançoners, a més de les cançons, figuren uns textos en prosa que ofereixen una breu biografia del trobador, anomenada **vida**, o una explicació de les circumstàncies d'una poesia, les **razós**. Són textos escrits per regla general al segle XIII, que ens proporcionen notícies de diversa mena i de desigual valor històric, ja que barregen dades certes i exactes amb d'altre que són totalment fabuloses

5. CARACTERÍSTIQUES DE LA POESIA TROBADORESCA

5.1 Característiques formals

La poesia provençal, en oposició a la llatina clàssica, es basa, com les altres romàniques, en el nombre de síl·labes del vers i la rima. Ambdues condicions són estrictament exactes: el **còmput sil·làbic** no admet la més petita infracció i són sobretot heptasil·labs i octosil·labs; i la **rima** sempre és consonant, tan sols algunes composicions (la viadera) es permet la rima assonant o borda.

Els versos es combinen en estrofes anomenades **cobles** i en una poesia podem trobar diverses cobles, i totes han de constar del mateix nombre de versos disposats en la mateixa combinació de rimes. La darrera estrofa rep el nom de **tornada**, i és més breu que les anteriors. Podem trobar fins a quatre tornades en una composició i en aquestes s'hi troba una mena de comiat o de resum de tota la poesia, la dedicatòria a una dama o a un senyor o la tramesa a un altre trobador perquè jutge el mèrit de la composició. Sovint en alguna de les tornades figura el nom del joglar que ha de divulgar la poesia i el **senyal**, és a dir, el pseudònim poètic amb que l'autor amaga el nom d'una dama, d'un altre trobador o de qualsevol altra persona.

Tot i aquesta rigidesa, trobem tres tipus diferents de trobar: el **trobar leu**, el **trobar clus** i, com a variant d'aquest últim, el **trobar ric**. El trobar lleu, tenint en compte les dificultats pròpies d'entendre el provençal, és senzill, amb mots entenedors i una sintaxi fàcilment comprensible. El trobar clus és, en canvi, més hermètic, ple de conceptes obscurs i mots difícils. Com a variant d'aquest trobar clus, tenim també el trobar ric, el qual, a més de les dificultats pròpies del trobar clus, es caracteritza per un culte a la forma i a la musicalitat del vers, amb rimes internes i una organització sintàctica caòtica. Cal dir però, que tots els trobadors catalans, dels quals ens ocuparem principalment, conreen la seua obra en l'esmentat trobar lleu, tret de Cerverí de Girona, que tot i escriure la majoria de les seues obres en un trobar lleu fa alguna incursió en el trobar ric.

5.2 Els gèneres poètics

Tot i que l'amor és el tema fonamental, també trobem composicions que reflecteixen la violència i els conflictes bèl·lics de la societat feudal i altres aspectes de la vida quotidiana de l'època. Els gèneres principals són els següents:

- **Sirventés:** Vehicle de la ira, de l'odi, de la repressió moralitzadora, de l'atac personal i de l'exposició, de vegades polèmica, d'idees que avui en diríem polítiques.
Sol manllevar l'esquema estròfic i la música d'alguna cançó de tema amorós, sobretot si és coneguda, per aconseguir una major divulgació.
- **Plany:** És el lament fúnebre per la mort d'una persona, generalment un gran senyor que protegia el trobador.
- **Debat poètic:** Es dona entre dos trobadors. Pot trobar-se en la mateixa composició, en la qual les estrofes senars són escrites per l'un i les parelles per l'altre, o en dues composicions separades. El debat rep el nom de **tençó** quan la discussió és lliure i el de **partiment** o **joc partit** quan el trobador que pren la paraula exposa al seu adversari un problema que pot tenir dues solucions i es compromet a mantenir el punt de vista contrari al que triarà el seu interlocutor.
- **Pastorel·la:** Narra el fet de trobar-se un cavaller o el trobador mateix amb una pastora, en ple camp, i el diàleg amorós entre tots dos.
- **Alba:** Descriu l'enuig dels enamorats que, després d'haver passat la nit junts han de separar-se a l'eixida del sol. De vegades la peça és posada en boca del "gaita" (guaita o sentinella) que ha estat vetllant per tal que la parella no fos sorpresa. Hi ha algunes albes religioses, on la situació es trasllada a l'estil diví.
- **Dansa i Balada:** Són cançons per a cor i solista, aptes per a ser ballades. Es caracteritzen per la presència del "refranç", que és cantat pel cor i que a la dansa es troba separat de les cobles que canta el solista, mentre que a la balada alguns dels seus versos s'intercalen en aquelles.
- **Cançó:** És el gènere més freqüent i més característic en la poesia dels trobadors, perquè és el vehicle propi de l'expressió amorosa; exigeix una gran dignitat en el llenguatge i una melodia original. L'extensió habitual és de cinc a set cobles, a les quals segueix la tornada, o tornades, on sol figurar el senyal, o pseudònim poètic de la persona a qui va adreçada la peça. El concepte d'amor que trobem a les cançons rep el nom d'amor cortés o fin'amor (amor lleial).

L'amor cortés

L'amor cortés és un trasllat de conceptes i formes del **feudalisme** al terreny sentimental i literari. Els trobadors vivien en un ambient on els homes estaven units els uns amb els altres per lligams de dependència i **vassallatge**. El vassall jura fidelitat al seu senyor, el qual li promet la seua protecció i ajuda. D'aquesta manera una persona esdevenia "hom" ("home", és a dir, vassall) d'un "dominus" (senyor). Aquesta estructura s'aplica a les relacions amoroses: el trobador s'anomenarà ell mateix "hom" d'una dona que denomina "midons" (meus dominum). El trobador es declara vassall de la seua estimada i li promet fidelitat, com els vassalls als seus senyors. En aquest joc, la dona soltera, la donzella, no hi té cabuda. La dama, en canvi, la "domina" muller del senyor, es troba situada en una cort o en un castell i hom li deu fidelitat i respecte, que en els conceptes poètics es converteix en amor. Per això, la dama a la qual el trobador dedica les seues poesies és sempre una dona casada, sovint esposa del mateix senyor feudal del poeta. Amb això arribem a l'essència de l'amor cortés, és a dir, l'amor característic de les corts feudals. Si el marit d'aquesta no comprén la cortesia i no tolera aquesta situació, esdevé l'odiat **gilós**, maleït i temut pel trobador. A la cort abunden els **lausangiers** (aduladors, maldients), que són els qui, per afalagar el gilós, li descobreixen l'amor que el trobador professa a la dama. Els trobadors, sovint diuen que "han escollit amor", contràriament als esposos reals, ja que quasi sempre els matrimonis entre gent de l'aristocràcia es feien per compromís entre les famílies. Així, l'amor autèntic és l'extramatrimonial. Existeixen excepcions, però l'amor cortés es limita a una mena de joc galant i de tribut a la bellesa i la noblesa d'una dama.

6. ELS NOSTRES TROBADORS

Ens han pervingut unes dues mil cinc-cents composicions fetes entre els segles XII i XIII per uns tres-cents cinquanta autors coneguts, dels quals n'hi ha vint-i-quatre catalans amb obra conservada (tot i que una d'aquestes obres és d'autor anònim, però inequívocament català). A més d'aquests vint-i-quatre trobadors, n'hi ha quatre més dels quals se sap que van compondre poesies, però que no ens han pervingut (Ot de Montcada, Guillem de Ribes, Bernat Vidal, i Palaol) i uns altres la catalanitat dels quals és dubtosa.

6.1 Trobadors del segle XII

- **Rei Alfons I:** Intitulat comte de Provença l'any 1166, a les seues possessions catalanes i aragoneses se'n sumaren altres al sud de la Gàl·lia on la llengua era el provençal. Sembla ser que per raons d'estratègia política (per atreure's el favor dels seus nous vassalls) i per l'estada molt sovint en aquelles terres del seu domini, començà a escriure poesies trobadoresques. Més que per la qualitat estètica dels seus escrits, la figura d'Alfons és important pel gran nombre de trobadors que el citen en les seues obres, per lloar-lo o per blasmar-lo, i per ser un protector de diversos trobadors en la seua cort.
- **Guerau de Cabrera:** Més que per la seua qualitat com a trobador, és important especialment pel seu ensenyament al joglar Cabra, una composició on el trobador li retreu les coses que fa malament i, el que és més important, els autors que desconeix. Aquesta llarga llista d'obres i autors, ens permet de saber què era el que es coneixia a la Catalunya de l'època pel que fa a la literatura.
- **Berenguer de Palol:** Visqué a mitjan del segle XII i la seua producció, almenys en part, és anterior al 1164. Això fa d'aquest poeta el més antic dels poetes catalans de nom conegut i obra conservada en romanç. Se'n conserven nou cançons d'atribució segura, totes de contingut exclusivament amorós i caracteritzades per una elegant i severa senzillesa, i per l'expressió diàfana i fluïda.
- **Ponç de la Guàrdia:** Conreà un estil entre senzill i preciosista. Se'n conserven nou cançons, també totes de temàtica amorosa, en les quals destaca la utilització del senyal *On-tot-mi-platz*.
- **Guillem de Cabestany:** Més conegut per la llegenda amb què fou envoltada la seua mort (història del cor menjat). Se'n conserven set cançons d'atribució segura, totes de temes amorosos però de caràcter general i escrites en sentit abstracte, sense que en cap cas s'adrece directament a una dona.
- **Huguet de Mataplana:** Més que trobador era un protector de poetes, del qual coneixem debats, entre els que destaquen els que va mantenir amb Miraval i Blancasset, a més de la tençó adreçada a Reculaire.
- **Guillem de Berguedà:** Un dels trobadors catalans amb més personalitat. La major part de les seues poesies es refereixen, amb passió i partidisme, a persones i esdeveniments als quals va estar lligada la vida del trobador. Fou home de vida bel·licosa i, per tant, aquesta bel·licositat es deixa veure també en les seues composicions. De Guillem de Berguedà ens han pervingut vint-i-vuit poesies, dos debats i una lletra en vers en resposta a una altra d'un desconegut. El més remarcable de la seua producció són els sirventesos, poemes d'atac personal que adreça, especialment, a tres personatges: Pere de Berga, el bisbe d'Urgell i Ponç de Mataplana. Cadascun d'aquests personatges són els protagonistes de tres cicles amb unitat temàtica. A més dels sirventesos, va escriure quatre cançons d'amor i un plany, curiosament a la mort d'un dels seus enemics, Ponç de Mataplana, considerada per Martí de Riquer (o.c.) com la millor poesia trobadoresca de tots els autors catalans.

6.2. Trobadors del segle XIII

- **Ramon Vidal de Besalú:** Autor d'una obra vasta, fa obres de caràcter molt divers: lírica, narració en vers, i fins i tot, un tractat de gramàtica. En destaquen *l'Ensenyament de joglars*; una dansa de 1773 versos; el *Judici d'amor*, una cançó de 1608 versos aplegats, i el *Castia Gilós*, una novel·la de 450 versos també aplegats. Però sobretot és conegut pel seu tractat de gramàtica en prosa, *Rasós de Trobar*, amb la qual Vidal pretén que els trobadors tinguin una eina que els permeta manejar la depurada i arbitrària llengua trobadoresca.
- **Cerverí de Girona o Guillem de Cervera:** La seua obra és la més extensa que existeix de cap trobador. Martí de Riquer ha demostrat documentalment que Guillem de Cervera, del qual es conserva una obra extensa en vers: els *Proverbis*, una obra didàctica de 1197 quartets; i Cerverí de Girona, de qui ens han pervingut 119 composicions de caràcter molt variat: cinc d'elles narratives i les altres 114 líriques (en les quals trobem els senyals *sobrepretz*, *na per-sens bo* i *na Liaman*), foren la mateixa persona. Cerverí s'interessa per tots els esdeveniments del seu temps i se'n fa ressò en la seua poesia; però el que el distingeix dels altres trobadors és la seua independència moral i la fidelitat al ell creu que és veritat i just, fent retrets, molt sovint, als senyors als quals servia. Cerverí fou contemporani de Ramon Llull, tot i que prosa i poesia portaven camins separats, això implica que la seua època era ja la de la decadència de la poesia trobadoresca. En canvi, la seua obra és, per qualitat, comparable a la dels autors de l'època de la màxima esplendor.

Després de Cerverí, en plena decadència ja de la poesia trobadoresca, trobem autors com **Guillem Ramon de Gironella**, del qual tenim poques dades personals i que va escriure tres cançons de reeixida perfecció formal (on trobem el senyal *sobre-luenh*). També cal esmentar el rei **Pere el Gran** i el seu joglar **Pere Salvatge**, dels quals es conserven tençons que contesten un sirventès de Bernat d'Auriac que parla de la invasió de la Corona d'Aragó pel rei de França. S'ha de nomenar també sis poetes catalans de la cort de Sicília que conreen la poesia: **Jaume II**, a qui se li coneix una dansa de caràcter religiós; **Jofre de Foixà**, autor de tres cançons amoroses dedicades a la dama que s'amaga darrere del senyal *Na Sobregauz*, però conegut bàsicament per les *Regles de Trobar*, que continuen les de Vidal; un poeta **anònim** de catalanitat segura que adreça una poesia a Frederic III donant-li consells polítics; el mateix **Frederic III**, que escriu una poesia en què exposa els seus drets sobre la cort de Sicília; **Ponç Hug d'Empúries**, que escriu una cançó de dues cobles i tornada on contesta la poesia de Frederic III; i **el bord del rei d'Aragó**, del qual no s'ha pogut precisar si era fill de Jaume I o de Pere el Gran i que escriu tres cobles, dues preguntes i una resposta a Berengier de Marselha.

L'últim trobador de la nòmina és **Amanieu de Sescars**. Aquest autor, de qui durant molt de temps es va dubtar de la seua catalanitat que avui sembla provada, va escriure dos obres didàctiques (*L'ensenhament de la donzella* i *l'Ensenhament de l'escuder*), i dues epístoles amoroses adreçades a la dona que s'amaga sota el senyal *Salutz d'Amors*.